

การสร้างนวัตกรรมรูปแบบจำลอง 3D ในความหลากหลายของประเพณีวัฒนธรรมของภูมิภาคอาเซียน
ประดิษฐานไว้บนแผ่นดินล้านนาของนครเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

Creation of an innovation for 3D modelling of the diversity of cultural traditions in the
ASEAN region to be placed in the Lanna territory of Chiang Rai city in Chiang Rai
province.

พระอักษรภิกษุณี ลุนละวัน,ดร.

จันทร์สม ตาบุลิ่ง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง การสร้างนวัตกรรมรูปแบบจำลอง 3D ในความหลากหลายของประเพณีวัฒนธรรมของภูมิภาคอาเซียนประดิษฐานไว้บนแผ่นดินล้านนาของนครเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์ 3 ประการประกอบไปด้วย 1.เพื่อศึกษารูปแบบของประเพณีวัฒนธรรมในเขตภูมิภาคอาเซียน 2.เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายในการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรมในเขตภูมิภาคอาเซียน 3.เพื่อสร้างสร้างนวัตกรรมรูปแบบจำลอง 3D ในความหลากหลายของประเพณีวัฒนธรรมของภูมิภาคอาเซียนประดิษฐานไว้บนแผ่นดินล้านนาของนครเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีกลุ่มเป้าหมาย 10 ประเทศในภูมิภาคอาเซียน ส่วนทฤษฎีที่นำมาใช้คือ กระบวนการมีส่วนร่วม และความร่วมมือ ซึ่งเป็นงานวิจัยแบบผสมผสาน จากการศึกษาเอกสาร ตำรา ลงพื้นที่ สัมภาษณ์ ประชุมกลุ่มย่อย แล้วนำมาวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่ตกผลึกแล้วนำมาสร้างรูปแบบจำลอง 3Dโดยมีการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายที่มีความหลากหลายเพื่อให้ได้รูปแบบจำลองเป็นแบบ 3D แบบสัมผัสได้ถึงความจริงของประเพณีวัฒนธรรมในภูมิภาคอาเซียนที่ประกอบไปด้วยขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญา เพื่อประดิษฐานไว้บนแผ่นดินล้านนาของนครเมืองเชียงใหม่จังหวัดเชียงใหม่เพื่อให้คนทุกเพศวัยที่ไม่มีโอกาสไปต่างประเทศ และเป็นการตอบโจทย์ในยุค 4.0 คนทุกเพศทุกวัยสามารถเข้ามาศึกษาเรียนรู้ได้ตลอดเวลา

คำสำคัญ : รูปแบบจำลอง 3D, ความหลากหลายของประเพณีวัฒนธรรม, ภูมิภาคอาเซียน

Abstract

Research Articles Creating 3D model innovation in a variety of cultural traditions of the region. Elephants are enshrined on the Lanna land of Chiang Rai city. Chiang Rai province There are three objectives. 1. To study the patterns of cultural traditions in the Asian region. 2. To study the participation of network participants in collecting information on cultural traditions in the Asian region. 3. To create innovative 3D models in a variety of cultural

traditions of the Asian region, enshrined on the Lanna land of Chiang Rai city. Chiang Rai province There are 10 target countries in the Asian region. The theory is used. Engaging process And cooperation This is an integrated research. The study of textbooks in the area. Then analyze the data. In order to get the crystallized knowledge, we have created a 3D model with the participation of diverse network parties to achieve a 3D model touching the truth of regional culture. It consists of traditions, arts and culture and wisdom to be enshrined on Lanna land of Chiang Rai city. Chiang Rai is a place where people of all ages can not go abroad. And in response to the 4.0 era, people of all ages can learn to learn at any time.

บทนำ

อาเซียน คือ สมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Association of South East Asian Nations : ASEAN) เป็นองค์ระหว่างประเทศ ระดับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จัดตั้งขึ้นเพื่อส่งเสริมและร่วมมือในทุกๆด้านทั้งด้านสันติภาพ ความมั่นคง เศรษฐกิจ องค์กรความรู้ และสังคมวัฒนธรรม มีความเท่าเทียมกันและผลประโยชน์ร่วมกันของประเทศสมาชิก ซึ่งประเทศสมาชิกมี 10 ประเทศ ได้แก่ มาเลเซีย, เมียนมา, กัมพูชา, ลาว, ไทย, สิงคโปร์, เวียดนาม, บรูไนดารุสซาลาม, ฟิลิปปินส์ และอินโดนีเซีย ทุกประเทศต่างมีประเพณี วัฒนธรรม อารยธรรมเป็นของตัวเอง ซึ่งเป็นอาจผลมาจากความเชื่อ การตั้งถิ่นฐาน ต่างๆจนหลอมรวมกลายเป็นวิถีชีวิต ที่มีเสน่ห์แตกต่างกันออกไป และหากจะพูดถึงประเทศต่างๆในอาเซียนนั้นทุกประเทศมีเอกลักษณ์ ความสวยงาม มีคุณค่าในแบบของตัวเอง ที่ชวนให้เราอยากรู้

รูปแบบของประเพณีวัฒนธรรม 10 ประเทศ ในเขตภูมิภาคอาเซียน ประกอบไปด้วยวัฒนธรรมด้านที่อยู่อาศัย เนื่องจากเป็นสังคมที่ตั้งอยู่ในเขตร้อน ลักษณะการก่อสร้างที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่จึงมีความคล้ายคลึงกัน นั่นคือใช้วัสดุที่เป็นไม้สร้างบ้านยกพื้นให้สูงขึ้นจากพื้นดิน พื้นบ้านปูด้วยไม้กระดาน ฝาบ้านใช้ไม้กระดานตีสูงขึ้นและมีช่องลมเพื่อระบายอากาศในบ้าน ส่วนหลังคามีความลาดชัน และมีชายคายาวยื่นออกมาเพื่อป้องกันแดดและฝนได้ดี มีการกันเป็นห้องๆโดยการต่อเรือนออกไป บ้านเรือนส่วนใหญ่จึงมีลักษณะสูงโปร่ง มีหน้าต่างหลายบาน ส่วนใต้ถุนบ้านก็จะใช้ทำกิจกรรมอื่นๆ หรือเป็นที่เก็บวัสดุอุปกรณ์ หรือเลี้ยงสัตว์ วัฒนธรรมด้านการนับถือศาสนา ศาสนาสำคัญที่เผยแพร่เข้ามาและได้รับการยอมรับนับถือจากชนชาติในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่ผู้คนส่วนใหญ่ในประเทศไทย ลาว กัมพูชานับถือ ดังนั้น ประเพณี พิธีกรรมทางศาสนา ลัทธิความเชื่อต่างๆ ของเมียนมา ลาว กัมพูชา ก็จะคล้ายคลึงกับไทย เช่น ทำบุญตักบาตร เป็นต้นสำหรับประเทศมาเลเซีย บรูไน อินโดนีเซีย ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามจึงมีวัฒนธรรมแบบอิสลาม ประเทศฟิลิปปินส์ได้รับอิทธิพลจากศาสนาคริสต์ ประเทศสิงคโปร์และเวียดนาม นับถือหลายศาสนาแต่นับถือลัทธิธรรมเนียมตามแบบจีนเป็นหลัก วัฒนธรรมด้านประเพณีและพิธีกรรม หากชาติใดมีการนับถือศาสนาเป็นพระพุทธศาสนา ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ก็จะคล้ายคลึงกับไทย เช่น การทำบุญเลี้ยงพระ เป็นต้น สำหรับ

ประเพณีอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนาพบว่าหากเป็นประเทศที่มีพรมแดนติดต่อกับไทย เช่น เมียนมา ลาว กัมพูชา ก็จะมีประเพณีหลายอย่างคล้ายคลึงกับไทยเช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง เพียงแต่รายละเอียดของการจัดพิธีอาจจะแตกต่างกันออกไป ขณะเดียวกัน วัฒนธรรมการแสดงความเคารพด้วยการไหว้ของคนไทย ชาติเหล่านี้ก็จะมีธรรมเนียมการไหว้เช่นเดียวกันสำหรับชาติอื่นๆ ได้แก่ มาเลเซีย อินโดนีเซีย บรูไน จะมีประเพณีพิธีกรรมตามแบบอิสลาม เวียดนามกับสิงคโปร์จะมีประเพณีพิธีกรรมตามแบบจีนและมีวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาผสมผสาน ส่วนชาติที่มีแบบแผนประเพณี พิธีกรรมเหมือนอย่างตะวันตก คือ ฟิlippินส์ วัฒนธรรมด้านการแต่งกาย การแต่งกายของคนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หากไม่นับชุดพื้นเมืองและชุดประจำชาติก็จะแต่งกายไม่แตกต่างกัน คือ ในสังคมเมืองผู้ชายนิยมสวมเสื้อกับกางเกง ผู้หญิงสวมเสื้อกับกางเกงหรือกระโปรง แต่ในชนบทผู้หญิงจำนวนมากก็ยังสวมเสื้อกับผ้าซิ่นกันอยู่ทั้งนี้ชุดประจำชาติของประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่ไม่เหมือนกัน ทำให้เมื่อดูแล้วสามารถบอกได้ทันทีว่าชุดแต่งกายนั้นๆเป็นของชนชาติใด วัฒนธรรมด้านภาษา ประเทศเพื่อนบ้านที่มีภาษาพูดและเขียนคล้ายคลึงกับไทยก็คือลาวเพียงชาติเดียว ส่วนชาติอื่นใช้ภาษาของตน ไม่ว่าจะเป็นเมียนมา เวียดนาม อินโดนีเซีย ฟิlippินส์ โดยที่ภาษาอังกฤษและภาษาจีนจะเป็นภาษากลางที่ใช้ติดต่อกันได้ทั่วทั้งภูมิภาควัฒนธรรมด้านอาหาร อาหารของประชากรในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่จะประกอบด้วยข้าว พืชผัก และเนื้อสัตว์ ที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น การปรุงอาหาร โดยมากใช้กะทิและเครื่องเทศเป็นเครื่องปรุงรส รสชาติของอาหารจะจัดจ้าน โดยอาหารในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะมีอยู่หลากหลาย สีสันดูน่ารับประทาน มีรสชาติเผ็ดร้อน ประเทศที่รับประทานอาหารไม่แตกต่างจากคนไทยก็ยังคงเป็นเมียนมา ลาว กัมพูชา ขณะเดียวกันก็มีอาหารจากชาติอื่นๆ เช่น สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น เกาหลี ที่ได้เข้ามาเผยแพร่ด้วย

กระบวนการมีส่วนร่วม และความร่วมมือ ซึ่งเป็นงานวิจัยแบบผสมผสาน จากการศึกษาเอกสาร ตำรา ลงพื้นที่ สํารวจ ประชุมกลุ่มย่อย แล้วนำมาวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่ตกผลึกแล้วนำมาสร้างรูปแบบจำลอง 3D โดยมีการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายที่มีความหลากหลายเพื่อให้ได้รูปแบบจำลองเป็นแบบ 3D แบบสัมผัสได้ถึงความจริงของประเพณีวัฒนธรรมในภูมิภาคอาเซียนที่ประกอบไปด้วย ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญา เพื่อประดิษฐ์ฐานไว้บนแผ่นดินล้านนาของนครเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย เพื่อให้คนทุกเพศวัยที่ไม่มีโอกาสไปต่างประเทศ และเป็นการตอบโจทย์ในยุค 4.0 คนทุกเพศทุกวัยสามารถเข้ามาศึกษาเรียนรู้ได้ตลอดเวลาสร้างนวัตกรรมรูปแบบจำลอง 3D ในความหลากหลายของประเพณีวัฒนธรรมเขตภูมิภาคอาเซียนโดยประดิษฐ์ฐานไว้บนแผ่นดินล้านนาของนครเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.เพื่อศึกษารูปแบบของประเพณีวัฒนธรรม 10 ประเทศ ในเขตภูมิภาคอาเซียน
- 2.เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายโดยการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรม ในเขตภูมิภาคอาเซียนทั้ง 10 ประเทศ

3.เพื่อสร้างนวัตกรรมรูปแบบจำลอง 3D ในความหลากหลายของประเพณีวัฒนธรรมเขตภูมิภาคอาเซียนโดยประดิษฐ์ฐานไว้บนแผ่นดินล้านนาของนครเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย

นิยามศัพท์เฉพาะ

1.รูปแบบของประเพณีวัฒนธรรมในเขตภูมิภาคอาเซียน หมายถึง รูปแบบของศิลปวัฒนธรรมทางภาษา การแต่งกายขนบธรรมเนียมประเพณี ด้านการแสดง

2. การมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่าย หมายถึง กระบวนการมีส่วนร่วม และความร่วมมือจากผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา ผู้ทรงคุณวุฒิจากสำนักงานพระพุทธศาสนา ผู้ทรงคุณวุฒิทางกระทรวงวัฒนธรรม ผู้ทรงคุณวุฒิด้านกฎหมาย ผู้ทรงคุณวุฒิวิศวกรรมศาสตร์การออกแบบ และ คอมพิวเตอร์

๓. รูปแบบจำลอง 3D ของประเพณีวัฒนธรรมเขตภูมิภาคอาเซียน หมายถึง รูปแบบจำลองที่เสมือนภาพจริงที่แสดงออกทางด้านศิลปวัฒนธรรมทางภาษา การแต่งกาย ขนบธรรมเนียมประเพณีด้านการแสดง ประดิษฐ์ฐานไว้ในมณฑลล้านนา

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาแบบผสมผสาน (Mix method) ทั้งเชิงปริมาณ (Qualitative Research) การวิจัยในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เพื่อประมวลองค์ความรู้ ศึกษาารูปแบบของประเพณีวัฒนธรรมในเขตภูมิภาคอาเซียน และศึกษาการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่าย ตลอดจนถึงสร้างรูปแบบจำลอง 3D ของประเพณีวัฒนธรรมเขตภูมิภาคอาเซียน

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลหรือศึกษาในลักษณะของการวิจัยแบบผสมผสาน ทั้งเชิงคุณภาพ ปริมาณ และสำรวจเชิงลึก สัมภาษณ์ สอบถาม สังเกต จากนั้นประชุมกลุ่มย่อยกลุ่มภาคีเครือข่าย เพื่อสร้างรูปแบบจำลอง 3D โดยดำเนินการในลักษณะดังต่อไปนี้

1.ศึกษารวบรวมเอกสารแนวคิดทฤษฎีกระบวนการมีส่วนร่วม และความร่วมมือ องค์การภาคีเครือข่ายใน 10 ประเทศภูมิภาคในอาเซียน

2.ศึกษารูปแบบของประเพณีวัฒนธรรมในเขตภูมิภาคอาเซียนทั้ง 10 ประเทศ ประกอบไปด้วย ไทย อินโดนีเซีย สิงคโปร์ มาเลเซีย และฟิลิปปินส์ บรูไน เวียดนาม ลาว พม่า และกัมพูชาตามลำดับ

๓.วิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน ของ โดยจัดประชุม FOCUS GROUP นำองค์ความรู้ที่ตกผลึกจากผู้ทรงคุณวุฒิประกอบไปด้วย ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา ผู้ทรงคุณวุฒิจากสำนักงานพระพุทธศาสนา ผู้ทรงคุณวุฒิทางกระทรวงวัฒนธรรม ผู้ทรงคุณวุฒิด้านกฎหมาย ผู้ทรงคุณวุฒิวิศวกรรมศาสตร์การออกแบบ และ คอมพิวเตอร์ มาวิเคราะห์และสังเคราะห์ จนเกิดองค์ความรู้ใหม่

4.นำองค์ความรู้ที่ได้จากการสังเคราะห์ไปสร้าง รูปแบบจำลอง 3D ในความหลากหลายของ ประเพณีวัฒนธรรมเขตภูมิภาคอาเซียนโดยประดิษฐ์ฐานไว้บนแผ่นดินล้านนาของนครเมืองเชียงราย จังหวัด เชียงราย

สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง การสร้างนวัตกรรมรูปแบบจำลอง 3D ในความหลากหลายของประเพณีวัฒนธรรม ของ ภูมิภาคอาเซียนประดิษฐ์ฐานไว้บนแผ่นดินล้านนาของนครเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย ผลการวิจัยพบว่า ได้ รูปแบบจำลองที่เสมือนภาพจริงที่แสดงออกทางด้านศิลปวัฒนธรรมทางภาษา การแต่งกาย ขนบธรรมเนียม ประเพณีด้านการแสดงประดิษฐ์ฐานไว้ในมณฑลล้านนา โดยการมีส่วนร่วมจากผู้ทรงคุณวุฒิทาง พระพุทธศาสนา ผู้ทรงคุณวุฒิจากสำนักงานพระพุทธศาสนา ผู้ทรงคุณวุฒิทางกระทรวงวัฒนธรรม ผู้ทรงคุณวุฒิด้านกฎหมาย ผู้ทรงคุณวุฒิวิศวกรรมศาสตร์การออกแบบ และ คอมพิวเตอร์เพื่อให้คนทุกเพศ วัยที่ไม่มีโอกาสไปต่างประเทศ และเป็นการตอบโจทย์ในยุค 4.0 คนทุกเพศทุกวัยสามารถเข้ามาศึกษาเรียนรู้ได้ ตลอดเวลาสร้างนวัตกรรมรูปแบบจำลอง 3D ในความหลากหลายของประเพณีวัฒนธรรมเขตภูมิภาคอาเซียน โดยประดิษฐ์ฐานไว้บนแผ่นดินล้านนาของนครเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย

References

- กาญจนา ศรีทอง. (2560). พระพุทธศาสนาในอาเซียน กับโลกดิจิทัล. กรุงเทพมหานคร : วิบูลย์กิจ.
- จันทร์จิรา จันแจ่ม. (2557). พุทธวิถีประเพณีวัฒนธรรมบนพื้นฐานคู่ขนานแนวพุทธศาสนา 4.0. กรุงเทพมหานคร : บลิส พับลิชชิ่ง.
- ดังตฤณ. (2557). เสียตาย คนตายไม่ได้อ่าน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ 1168.
- จิตติมา ธรรมบำรุง. (2560). ประเพณีวัฒนธรรมในอาเซียน ยุค 4.0. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยคมทรี บูน.
- บัญญัติ พูนสวัสดิ์. (2561). เทคโนโลยีมีผลกระทบต่อจริยธรรมและจรรยาบรรณสื่อมวลชนในภูมิภาค ประเทศในอาเซียน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- พรพิมล พจนานิคม. (2560). องค์ความรู้เบื้องต้นวัฒนธรรมในประเทศอาเซียน. กรุงเทพมหานคร : เจเนซิส มีเดียคอม.
- พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี. (2541). หลักการประยุกต์ใช้เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอาเซียน. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.
- พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี. (2560). ธรรมะยุคใหม่ ติดปีกบนโลก online . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นาน มีบุ๊คส์.
- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตโต) . (2551). นวัตกรรมเผยแผ่พระพุทธศาสนาดิจิทัลกับวิถีชีวิตของ คนในอาเซียน. กรุงเทพมหานคร : เจเนซิส มีเดียคอม.

- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2560). มจร 4.0 ในยุคประเทศไทย 4.0. กรุงเทพมหานคร : บลิส พับลิชชิง.
- พระไพศาล วิสาโล, (2550). พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤติ, กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช.
- พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน. (2557). ความหมายของ “พุทธนวัตกรรม” . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยคมทรีบูน,
- วิมลทิพย์ มุสิกพันธ์. (2551). จริยธรรมจรรยาบรรณส่งผลต่อภาพลักษณ์สื่อวัฒนธรรมในประเทศอาเซียน. กรุงเทพมหานคร : สยามอินเตอร์คอมิกส์.
- วิรัตน์ สมักรพงศ์. (2556). สร้างสุขในยุคดิจิทัล ยุค 5.0 กับวิถีชีวิตของคนในล้านนา. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). พุทธศาสตร์ดิจิทัล : วิกฤติการณ์โลกเกิดจากความภายในจิตใจของมนุษย์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คัมมอน.
- สมชาย แก้วสุข. (2556). พุทธดิจิทัล ยุค 5.0กับการใช้สื่อเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอาเซียน. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์.
- สรรัชย์ จิตอาสา. (2554). การเปิดรับธรรมะและข่าวสารทางสงฆ์ในยุคโซเชียลมีเดียในประเทศอาเซียน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิราภรณ์บุ๊คส์.
- อนุกุล จิตสาราญ. (2556). เข้มทิศพุทธนวัตกรรม ยุค 4.0 กับประเทศอาเซียน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ซีเอ็ด.
- อภิวรรณ วรรณใหม่. (2551). นวัตกรรม : มุมมองทางปรัชญาพุทธวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช.
- อสุรกวินันท์ แจ่มจันทร์. (2541). แนวโน้มผลกระทบของนวัตกรรมเชิงบวกและลบ. กรุงเทพมหานคร : บันลือพับลิเคชั่นส์.
- อมรรัตน์ ทิพย์เลิศ. (2560). คุณธรรม จริยธรรม และจรรยาบรรณยุคสื่อดิจิทัล. กรุงเทพมหานคร : มติชน.